

İSLAM İKTİSADI VE
EMEK

İGİAD YAYINLARI: 18
İslam İktisadı Kitaplığı: 3
Dizi Editörü: Necmettin Kızılkaya

© İGİAD Ş Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Derneği

İslam İktisadı ve Emek
Yayına Hazırlayan: Yusuf Enes Sezgin

İstanbul, 2016
ISBN: 978-975-6303-24-5
E-ISBN: 978-975-6303-25-2

Tasarım ve Uygulama: Furkan Selçuk Ertargin
Tashih: Habibe Akay
Baskı ve Cilt: Limit Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi ZA13 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 567 45 35 • www.limitofset.com

İGİAD Ş Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Derneği
Maltepe Mh. General Ali Gürcan Cd. Eski Çırpıcı Yolu Sk. No:1
Merter Meridyen İş Merkezi Kat:4 D:419 34010
Zeytinburnu/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 544 96 00 Faks: +90 (212) 544 96 76
E-posta: info@igiad.com
Elektronik Ağ: www.igiad.com

İSLAM İKTİSADI VE EMEK

Yayına Hazırlayan
Yusuf Enes Sezgin

İngilizce Metinleri Çeviren
Gülnihal Kafa

*4-5 Nisan 2015'te İstanbul'da düzenlenen İslam İktisadı ve Emek konulu
III. İslam İktisadı Atölyesi'nin bildirimleri.*

İçindekiler

Sunuş	VII
Takdim	IX
Saffet Köse İslam Hukuku Açısından Emek	1
Toseef Azid İslami Bir Düzendeki İş gücü Piyasası: Gözlem ve Değerlendirme	21
Zeyneb Hafsa Orhan 'Beşeri Sermaye' Kavramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme: İslam İktisat Fıkhnının Yaklaşımı	57
Mustafa Macit Risk Ortamında Çalışmanın/Emeğin Değeri ve Din: Teoriden Pratiğe.....	73
Latife Reda İslam'da Emek, İşçi Hakları ve Göç Mefhumları	93
Muhammad İqbal Anjum İşgücünün Serbest Hareketliliği Üzerine İlerlemeci Bir Evrensel İslami Yaklaşım	119
Salman Ahmed Shaikh Marksçı, Ana Akım ve İslami İktisatta Emeğin Rolü ve Emeğe Yaklaşımına Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme	147

Yasien Mohamed

İş Bölümü ve Teorik Temelleri İbn-i Haldûn ve
Adam Smith'in Karşılaştırılması 167

Kadir Yıldırım

İslami Hassasiyetin Yoksullukla İmtihanı:
Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Devlet ve Kadın İşçiler 205

Siham Matallah, Chaib Bounoua, Mohamed Benbouziane

MENA Bölgesinde Eşitsizlik, İş gücü Piyasası ve Ekonomik Büyüme:
Yönetim, Durumu Yatırtmak için Gerekli ve
Gözden Kaçırılan Unsur mudur?..... 233

Rajai Ray Jureidini

Katar'da İslam Etiği ve Göçmen İşçiler 257

Yazarlar Hakkında..... 285

Sunuş

Kapitalist iktisadi sistemin doğuşu daha eski dönemlere dayandırılabilmeyle beraber, modern iktisat 18. Yüzyılın sonları ile birlikte sistematik bir hâle gelmeye başlamıştır. Klasik İktisatçılar içerisinde sayabileceğimiz Adam Smith, David Ricardo veya Karl Marx'ta iktisadi değer tartışması geniş bir yer tutmuş ve malların değerinin, üretim sürecinde kullanılan emeğin değeri ile ölçüldüğü bir teorik yaklaşım geliştirilmiştir. Emek-değer teorisi denen bu yaklaşım iktisat ilmi içerisinde bir süre hakim bir yer tutsa da 19. Yüzyılın son çeyreğinde yerini marjinal devrim adı verilen yaklaşımla değer, tüketimden elde edilen faydadan kaynaklandığı düşünülen bir sisteme bırakmıştır. Emeğin göz ardı edildiği ve sadece üretimde kullanılan bir girdi hâline getirildiği bu yaklaşımla, emek de sağladığı fayda kadar değer bulmaya başlamıştır.

Modern iktisat ilmi ve kapitalist ekonomik sistemle el ele gelişerek günümüz iktisadi düzeninin şekillenmesini sağlamıştır. Fayda ve maliyetin insanları ve piyasayı yönlendirdiği bu sistemde tüketimin teşvik edilmesi ve karlılığın artırılması temel amaç hâline dönüşmüştür. Bu süreçte, insan emeği ve emeğin değeri de kazanç ve sosyoekonomik sisteme sunduğu katkı çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Emeğin sadece bir üretim girdisi olarak görülmesi ve teknolojik gelişmelerle ikamesinin sağlanması, değerinin de hızla azalmasına yol açmıştır. Günümüzde Batılı toplumların ötesinde kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu İslam toplumlarında da emek hususunda aynı yaklaşım benimsenmiştir. Hâlbuki, İslam düşüncesinde çalışma ve emek haddizatında değerli ve insanın varlığını sürdürmesi açısından oldukça kıymetlidir. İslam, işçinin refahına, emeğinin karşılığını adil bir şekilde almasına önem vermektedir. Bunun için, çalışma hayatında işçilere yüklediği ahlaki sınırlamalarla birlikte işverene de emeğin hakkının verilmesi konusunda büyük sorumluluklar yüklemektedir. Fakat bu ilkelerin uygulamasında büyük aksaklık ve sıkıntılar olduğu aşikârdır. Dünyanın büyük kısmında olduğu gibi pek çok İslam ülkesinde de işçi hakları ve ücretleri konusunda birçok problem yaşanmaktadır. Müslüman toplumların kendi birikim ve değerlerinden uzaklaşarak mevcut sisteme entegre olmaları bu durumun önemli nedenlerinden bir tanesidir.

Müslüman memleketlerin sömürgecilikten kurtulduğu ve kendi ayakları üzerinde durmaya çabaladıkları bir çağda modern iktisadi sistemin oluşturduğu sorunları aşmak üzere ortaya çıkan İslam iktisadi yaklaşımı önemli eleştirileri ve sistem arayışlarını beraberinde getirmiştir. Ancak zamanla modern iktisadın bankacılık ve finans odaklı tartışmalarına kapılmaktan kendisini alıkoyamamış; teorik ve derin-

likli çabalarını terk etmiştir. Bu farklılaşma sadece iktisadın değer, değişim ve bölüşüm gibi teorik alanları ile sınırlı değil; aynı zamanda emek, sosyal adalet, girişim gibi uygulamalı alanlarını da kapsayan bir geri çekilmiştir.

Dolayısıyla günümüzde İslam iktisadının temel kavram ve kuramları ile birlikte mevcut politikaların değersizleştirildiği emek anlayışının da derinlemesine tartışılması ve yeni araştırmaların yapılması gerekmektedir. Bu minvalde İslami değerler çerçevesinde gündelik iktisadi hayatın nasıl düzenleneceği, özellikle de emek değerinin adil belirlenmesi ve suistimallerin önlenmesi için neler yapılması gerektiği hususunda, Müslüman ilim adamları ve politika yapımcıların daha nitelikli çalışmalar yapması beklenmektedir.

İlki 2013 yılında organize edilen İslam İktisadı Atölyesi toplantılarının üçüncüsü kısaca bahsedilen bu sorunsal çerçevesinde “İslam İktisadı ve Emek” başlığıyla Nisan 2015’te gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, kapitalist iktisadi sistemin doğurduğu problemlerle başa çıkmada yeni bir İslam iktisadı anlayışı ortaya koyarak emeğin karşılığının adil belirlenmesinden, zamanında verilmesine, hukuki hakların güvence altına alınmasından iş güvenliği tedbirlerine kadar geniş bir yelpazede teorik tartışmalar gerçekleştirilmiş ve politika önerileri sunulmuştur. Elinizdeki kitap farklı coğrafyalardan pek çok nitelikli ilim adamının atölyede sunduğu tebliğlerin bir seçkisinden oluşmaktadır. Tebliğler alanında uzman akademisyenler tarafından atölye sırasında müzakere edilmiş ve sonrasında editoryal değerlendirmeler ve eleştiriler ile zenginleştirilmiştir. Yazarlar bu değerlendirmeler çerçevesinde makalelerini gözden geçirerek son halini vermişlerdir. Büyük bir dikkat ve özveri ile kaleme alınan ve eleştirel bir süzgeçten geçirilen bu metinler elinizdeki kitap ile okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Toplamda 11 makaleden oluşan bu kitapta, İslam iktisadı içerisinde emeğin yeri ve işçi hakları hususunda analizler bulunmaktadır. Ayrıca kitapta mevcut uygulamalar ve bu uygulamalarda görülen aksaklıklar ele alınarak emek ve tüketim süreçlerinde işçi-işveren ilişkisi ve tüketici sorumluluğu gündeme getirilmiştir. Bilhassa günümüzde hâkim olan rekabet ortamında maliyetleri olabildiğince düşürmeye çalışan işverenlerin emek konusundaki hassasiyeti kadar toplumun tüketim alışkanlıklarının ve sorumluluğunun da bu noktada hayati önemi haiz olduğu vurgulanmıştır. Emek hareketliliğinin küresel ölçekte yaşanan işsizlik, yoksulluk ve az gelişmişlik problemlerine çözüm olabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmanın, alanın ilgili ve meraklılarına faydalı olmasını ve İslam iktisadı alanında yapılan diğer çalışmalara katkı sunmasını temenni ederiz.

Atölye çalışmasına dünyanın birçok farklı ülkesinden katılım göstererek kıymetli ilmi çalışmalarını bizlerle paylaşan değerli ilim adamlarına; katkılarını esirgemediği için Necmettin Kızılkaya ve Mehmet Babacan’a; atölyenin gerçekleşmesinde büyük emeği olan Yusuf Enes Sezgin’e; çeviri ve tashih süreçlerinde özveriyle çalışan Gülnihal Kafa ve Habibe Akay’a ve kitabın yayına hazırlanmasında bizlere yardımcı olan Arife Gümüş’e teşekkürlerimizi sunarız.

Lütfi Sunar

Şubat 2016 / İstanbul

Takdim

İslam iktisadında emek konusu, uzun zamandır hem akademik hem de akademik olmayan çevrelerde tartışılan, sosyal ve iktisadi alanın tüm yönleriyle ilgili olduğu bir konudur. İslam iktisadının temelinde başkasına muhtaç olmadan kişinin kendi emeğiyle çalışması esastır. İslam'ın temel kaynakları bunu teşvik etmekte, emeğin, helal kazancın gereklerinden olduğunu vurgulamaktadır. İslam iktisadı ve hukukunun emek ile ilgili ortaya koydukları prensipler incelendiğinde günümüz İslam ülkelerinde görülen bazı aksaklıkların bu ilkelerin pratikte uygulanamamasından kaynaklandığı görülecektir. Özellikle emek sahibinin haklarının korunması İslami perspektifte önemle vurgulanmakta iken bazı Müslüman toplumların hâlihazırda göçmen işçilere uyguladığı yaptırımlar, İslam'ın temel iktisadi ve ahlaki ilkeleri ile bağdaşmamaktadır. Günümüzde bazı toplumların uygulamakta olduğu kefalet gibi sistemler kişilerin özgürlüklerini kısıtlamakta, onları borçlandırmakta ve istemedikleri işlerde zorla çalışmalarına neden olmaktadır. Bu durum İslam'ın öngördüğü emeğin serbest dolaşımı fikrine aykırı olduğu gibi insanların iktisadi faaliyetlerinde illegal yollarla başvurmaları ile de sonuçlanabilmektedir.

Hâkim İslam iktisadı çalışmaları göz önüne alındığında teorik tartışmalar arasında emek ve emeğin karşılığı konularının göz ardı edildiği görülecektir. Bu nedenle günümüzde İslam iktisadı alanında yapılacak çalışmaların yalnızca teorik içerikli olmaması, aynı zamanda sorun odaklı ve karşılaşılan meselelerin çözümüne yönelik olması da önem arz etmektedir. Bunun için akademik kurumların yanı sıra sivil toplum kurumlarının ve özellikle de devletin uygulamadaki sorunları çok iyi analiz etmesi ve gerekli önlemleri alması beklenir. İslam iktisadı alanında sorun odaklı çalışmalar içerisinde yer almayı önemseyen bir kuruluş olarak Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği (İGİAD), İslam iktisadı çerçevesinde uzun yıllardır önemli çalışmalar yapmaktadır. İlki 2013 yılında "Temel Kavramlar ve Fikirler" başlığı altında düzenlenen İslam İktisadı Atölyesi, bu faaliyetler ara-

sında en önemlisi olarak görülebilir. İslami ölçütler çerçevesinde şekillenen alternatif bir piyasa arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan İslam İktisadı Atölyesi'nin üçüncüsü İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği, İlmi Etüdler Derneği (İLEM) ve Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği (İGIAD) işbirliğinde İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin ev sahipliğinde İstanbul Ticaret Odası'nın sponsorluğunda 4-5 Nisan 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Pek çok ülkeden katılımcının iştirakiyle gerçekleşen atölye kapsamında emek konusunda İslam iktisat düşüncesinin teorik düzeyde çalışma ve emeğe atfettiği değer, hâkim iktisadi sistemin yarattığı pratik koşulların sınırlandırmasından kurtulamadığı ve böylece İslam iktisadı ve emek arasındaki ilişkinin temelden ve açık bir şekilde konuşulamadığına dikkat çekilmiş; insanın piyasa zemininde konuşulacak bir meta olmadığı, onurlu bir varlık olduğu vurgusu yapılmıştır. Buradan hareketle insan emeğinin iktisadi sistem içerisinde tabii olduğu süreçler ve emeğe verilen değer, insan onuruna yakışır olmalıdır. İnsanı salt emeğe indirgeyen yaklaşımların İslam'ın temel değerleri ile bağdaşmayacağına dikkat çekilmiştir.

Elinizdeki bu kitap, İslam İktisadını Yeniden Düşünmek, İslam İktisadı ve Piyasa kitaplarının bir tamamlayıcısı niteliğindedir. İnsan onurunu muhafaza etmeyi ve ölçüleri bu kıstasla belirlemeyi kendisine şiar edinen bir kurum olarak böylesi bir çabanın içinde yer alıyor olmaktan mutluluk duyduğumuzu belirtmeliyiz. Kitabımızın, konunun ilgilileri ve bundan sonraki çalışmalar için de yol gösterici ve kaynak bir eser olmasını temenni ediyoruz. İslam iktisadı tartışmalarının hem kapsamlı ve sürekli bir ilmi çalışma ile gündemimizde yer edinmesi hem de bu atölyede sunulmuş olan metinlerin bir kitap olarak basılmasında birçok insanın emeği bulunmaktadır. Öncelikle organizasyonun düzenlenmesi ile ilgili bütün katkılardan dolayı İlmi Etüdler Derneği Başkanı Dr. Lütfi Sunar ve Dr. Necmettin Kızılkaya'ya ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği Başkanı Davut Şanver'e; ayrıca atölyeye ev sahipliği yapan ve desteklerini esirgemeyen İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nazım Ekren'e ve İstanbul Ticaret Odası'na teşekkürü borç biliriz. Bu çalışmaların bereketlenerek devam etmesini ve insanlığın problemlerine çözüm olacak tohumlar ekmesini ümit ediyorum. Bu çalışmanın hayırlara vesile olmasını diliyorum, emek verenlere şimdiden teşekkür ediyorum.

Ayhan Karahan

İGIAD Yönetim Kurulu Başkanı

İslam Hukuku Açısından Emek

Giriş

İslam hukuku açısından emek meselesini ele alacağım bu yazıda, öncelikle önemli gördüğüm dört hususun altını çizmek istiyorum.

Birincisi, Erol Güngör'ün "Sanayi Devrimi'ne kadar hayatı yapanlarla fikhî yapanlar Müslümanlar olduğu için hayatla fikhî paralel gidiyordu ve hayatın akışı içinde herhangi bir çözümsüzlük yoktu. Sanayi Devrimi'yle birlikte hayatı yapanlarla fikhî yapanlar farklılaşınca fikhî ile hayat arasındaki bağ köptü ve problemlerin birçoğu ya çözülemedi ya da fikhî çözümler hayatta karşılık bulmadı." şeklindeki tespiti son derece isabetlidir ve bugün yaşadığımız sorunları tanımlar niteliktedir. Bu gerçeklik, Müslümanların karşılaştığı sorunlara pratik olarak fikhînin çözüm bulamadığı şeklinde yansımış olsa da bu algı tutarlı değildir ve potansiyel olarak fikhî-hayat bağlantısının kurulmasında bir eksiklik söz konusu değildir. Burada esas sorun Müslümanların etkili bir aktör olarak dünya sahnesinde yer almamaları ve hayatta fikhî karşılık gelecek bir yaşam biçimini belirlemede söz sahibi olamamalarıdır.

İkincisi, İslam'ın iki ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti evrensellik ve süreklilik özelliğinin tabii sonucu olarak kendilerindeki maslahatın sabit olduğu konularda ayrıntılı hükümler getirmiştir. Onun dışında ayetler ve hadisler ya zaman ve zeminin ihtiyaçlarını karşılayacak temel ilkeler vazedmişler ya da ilkeler elde edilebilecek özelliğe sahiptirler. Çerçeveyi çizen bu prensiplerin içtihat yoluyla işletilmesi sonucu ihtiyaca göre kurumsal yapılar oluşturulur. Bu, İslam'ın ve onun hukuk düzeninin dinamizmini de gösteren ana özelliklerden birisidir. Emegün merkezde olduğu çalışma ve iş hayatı ile ilgili olarak da aynı esaslar geçerlidir. Bu bağlamda emeği koruyucu tedbirlerin alınması ve haksızlıkların önlenmesi için ihtiyaçlar ölçüsünde gerekli düzenlemeleri yasama organı yapar. Bu, devletin ilgili birimlerinin takdirine bırakılmış bir husustur. Nitekim günümüzde birçok devlet hem iç hukukunda yasalar yapmış hem de bu konuyu düzenleyen uluslararası sözleşmelere imza atmıştır.

Üçüncü olarak din, ahlak ve hukuktan oluşan üç normatif disiplinin arasında İslam nokta-i nazarından zorunlu bir ilişki söz konusudur ve bu sıradaki bir kopukluk toplumsal hayatta beklenen neticeyi almada zaaf oluşturur. Son tahlilde denilebilir ki din değeri belirler; ahlak onu yaşam biçimine dönüştürür, toplum kültürünü inşa eder; hukuk da maddi müeyyidesi bulunan yazılı kural hâline getirir. Üç normatif disipline bakıldığında ahlakın hukuku öncelediği ve ilişkiler üzerinde daha derinlikli, daha kalıcı ve güçlü bir etkiye sahip olduğu dikkati çeker. Bu sebeple İslam toplumlarında ahlak hukuka göre daha fazla önemsenmiştir. Çünkü ahlakı oluşturulamayan ahkâmın kalıcılığı ve etkinliği ya hiç yoktur ya da zayıftır. Nebevi metot da bu yönde teşekkül etmiştir. Ahlak insanı içten kuşatan, hukuk dışarıdan tutan bir özelliğe sahiptir. Ahlak güçlü olduğu nispette hukuka ihtiyaç azalır. İşte bu sebepten olmalıdır ki Hz. Peygamber, nübüvvetinin Mekke döneminde imanla beraber ahlakı inşa etmiş, Medine'de de bu ahlak üzerine hukuku kurmuştur. İslam mede-

niyeti de ahlak üzerine inşa edilmiştir. Buna göre İslam toplumu bir ahlak toplumudur, İslam medeniyeti bir ahlak medeniyetidir. Fârâbî'nin kitabına *el-Medînetü'l-âdile* değil *el-Medînetül-fâzıla* adını vermesi bu gerçekliğin bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Adalet hukukun, fazilet ahlakın idesidir. Hukuk zoraki, ahlak ise gönüllü ilişkileri doğurur. İlişkilerdeki kalıcılığı ve derinliği sağlayan ahlaktır. Bu sebeple ahlakın önemsenmediği bir düzen kendi eliyle kendisini ortadan kaldıran bir özelliğe sahiptir denilebilir.

Dördüncü olarak ilk üç madde ekseninde emek/işgücü konusunda ana ilkelere yer verilecek, peşinden konu etrafındaki dinî ve ahlaki umdeler vurgulanacaktır. Ancak öncelikle temel metinlerimiz açısından emeğin değerine vurgu yapılacaktır.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Hadislerinde Emeğe Verilen Değer

Allah Teala, insanlar dinlensinler diye geceyi karanlık; çalışıp geçimini temin etmek amacıyla onun lütfundan aramak üzere de rahmetinin bir tecellisi olarak gündüzü aydın olacak şekilde yaratmıştır (İsrâ, 17/12; Rûm, 21/23; Furkân, 25/47; Kasas, 28/73; Nebe, 78/11). Onun yerin altında, üstünde, denizde ve havada kısaca evrende bahşettiği çeşitli nimetler, insanların uğruna emek sarfetmesini beklemektedir. İnsana düşen bunların peşine düşüp onlardan yararlanmak ve yüce Yaratıcısına şükretmektir.

Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.s.) tembellikten Allah'a sığınmış, çalışmayı teşvik etmiştir (*Buhârî*, Cihad 25, 74, Et'ime 28, De'avât 36, 38-40, 42, 44, 46; *Müslim*, De'avât 48-52, 73-76). Bizzat kendisi mescitten çıktığında çözülen ayakkabı bağını bağlamak isteyen bir arkadaşına: "Bu bir imtiyazdır, ben böyle şeyleri sevmem." buyurmuş (Bezzâr, 1988-2009, s. 263) ve ayakkabısını kendisi bağlamıştır.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde emek övülüşü ve çalışanın emeğinin zayı edilmeyeceği açıkça belirtilerek

emeğe güçlü bir motivasyon sağlanmıştır. Bu konudaki ayetlerde emek, özellikle dünya ve ahiret için çalışmayı içine alacak biçimde umumilik üzere gelmiş ve övülmüştür (Âl-i İmrân, 3/195; Kehf, 18/30).

Bu bağlamda kısaca İslam'ın iki ana kaynağında emeğe verilen değeri ve sonucunu ele alabiliriz.

Kurallara Uygun Emeğin Sonucu Doğar

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde emek övülmüş, Allah'ın emeği zayi etmeyeceği (Âl-i İmrân, 3/195; Kehf, 18/30), onun *rahman* ve *rahîm* sıfatlarına bağlı olarak da değerlendirilmiştir. İslam âlimleri, rahmanın dünya hayatında herkesi, rahimin ise ahirette sadece müminleri kapsayan ilahî rahmeti ifade ettiğini tespit etmişlerdir. Buna göre Allah Teala, mümin-kâfir, dost-düşman ayrımı yapmaksızın çalışan herkese emeğinin karşılığını verir. Bu ayetteki çalışma umumilik ifade eden özelliğe sahiptir.

Allah, evreni insanın emrine vermiş, burada sebep sonuç ilişkilerini belirlemiş ve bunların araştırılmasını, keşfedilmesini istemiştir. Teknoloji, sebep-sonuç ilişkilerinin çözülerek maddeye uygulanmasından doğar. Sonuçta teknolojinin temelinde bulunan kurallar da Allah'ın kanunudur. Kim bunların peşine düşerse sınanma ya da bir başka sebep yoksa Allah onlar için o sonucu yaratır. Dolayısıyla fizik, kimya, biyoloji, matematik, astronomi, jeoloji gibi konusu madde olan ilimlerde emek sarfetmekle dinî ilimlerde emek harcamak arasında fark yoktur. Her ikisi de Allah'ın ilmidir ve bunu araştırmak ibadet niteliği taşır. Çünkü göklerin ve yerin yaratılışını, bu ikisi ile onların içinde olanların yaratılış gerçekliğini, kanunlarını düşünüp gördüklerine “Ya Rabbi! Sen bunu boşuna yaratmadın.” (Âl-i İmrân, 3/191) deyip niçin yarattığını anlamak için çaba harcamak ve evrendeki sebep-sonuç ilişkilerine bağlı yaratılış kanunlarını çözmek hem dinî-insani bir görev hem de bir ibadet özelliği arz eder. Kur'an-ı

Kerim ve Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerindeki "amel-i salih" kavramı (Bakara, 2/25, 82, 277; Âl-i İmrân, 3/57; Kehf,18/110; Furkan, 25/70-71) da Allah'ın evrende var ettiği sebep-sonuç ilişkilerini içine alan bir özelliğe sahiptir. Çünkü bu kanunlar insanlık için bir rahmettir. Bu sebeple bunların keşfedilip maddeye uygulanması sonucu elde edilen teknolojinin insanlık aleyhine kullanılması amaca aykırılık taşır ve ahlaka aykırılık teşkil eder. Bunun dinî terminolojideki adı da nankörlüktür.

İnsan Onuruna Yakışan Emeğiyle Geçinmektir

Emeğiyle geçinmek büyük bir şereftir; dilenmek ise yüz karasıdır. Hz. Peygamber tarafından emeğe verilen değer ve dilencilikle gösterilen tepki o derece güçlü olmuştur ki bineğinde iken kamçıyı yere düşüren bir sahabinin herhangi bir kimseden yardım istemeyip inip bizzat kendisinin aldığı nakledilir. Bu ve benzeri hadisler, sahabilerin dilencilik karşısındaki duyarlılıklarını ifade etmek üzere çeşitli kaynaklarda ve değişik ifadelerle nakledilmiştir (*Ebû Dâvûd*, Zekât 27; *Müslim*, Zekât 108, Hacc 56; İbn Mâce, Zekât 35, Cihâd 41; Hanbel, V, s. 277, 279, 281).

Asalaklık yani başkalarının sırtından geçinme demek olan dilencilik, insanın mükerrem sıfatını/şerefini ayaklar altına alan bir tutumdur. Hz. Peygamber bunu açıkça belirtir: "Sizden birinizin dağa giderek bir arkalık odunu yüklenip satarak ihtiyacını karşılamasıyla şerefini kurtarması -verilir veya verilmez ayrı bir şey ama- insanlardan dilenmesinden daha hayırlıdır." (*Buhârî*, Müsâkât 13, Zekât 50, Büyü' 15; *Müslim*, Zekât 107; İbn Mâce, Zekât 25; Hanbel, I, s. 167.).

Bir günlük (sabah akşam) yiyeceğe sahip bulunan Müslüman'ın dilenmeye hakkı yoktur. Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinde geçtiği üzere elinin emeğiyle geçinme imkânı varken dilenenler, özellikle bu şekilde mal biriktirmek için avuç açıp

isteyenler aslında cehennem ateşi talep etmektedirler (*Müslim*, Zekât 105).Dünyada yüzüzlük ederek dilenenler ahirette yüz etleri soyulmuş olarak Allah'ın huzuruna çıkacaklardır (*Buhârî*, Zekât 52; *Müslim*, Zekât 103, 104).

Hız. Peygamber, kendisinden bir şeyler isteyen ve çalışabilecek güce sahip olan Ensar'dan bir zatın dilenmesini istememiş,-gidip evinde satılabilecek ne varsa onu getirmesini talep etmiş o da evinde bulduğu bir parça bez ve su bardağını getirmiş, Hız. Peygamber bunları açık arttırma ile satıp parasını ona sermaye yapmış, onunla ip ve balta satın alarak kendisine verip on beş gün odun kesip satmasını sonra kendisine gelmesini söylemiş, adam kazandığı para ile sevinçle gelince: "İşte bu kıyamet günü dilencilik lekesi ile Allah'ın huzuruna çıkmadan hayırlıdır. Dilencilik ancak üç kişi için düşünülebilir: Fakru zaruret içinde bulunan, ağır borç yükü altında ezilmiş gariban, ıstırap verici kan bedeli ödemek durumunda kalan." (*Ebû Dâvûd*, Zekât 26; İbn Mâce, Ticârât 25) buyurmuştur.

Toplum Çalışmayı Değerli Kılan Bir Kültür Üretmiştir

Toplum, çalışma hayatına değer katan ve el emeğini yücelten bir kültür üretmiştir. Özellikle dinî değerlerin kültürel formlarıyla somutlaştığı ve her dinin kendisine özgü bir kültür ürettiği, varlığını ve gücünü burada gösterdiği, hayatiyetini bunlarla kazandığı dikkate alınırca çalışma hayatının din ile bağlantısını kuran kültürel formların kıymeti kendiliğinden ortaya çıkar. Bu bağlamda her mesleğe bir pir belirlenmiş ve yapılan işler bir peygambere bağlanarak mesleklere ilgiyi arttırmış, çalışmaya ibadet karakteri arz eden bilinç kazandırmıştır. Mesela Hız. Âdem (a.s.) çiftçilerin; Hız. Şit (a.s.), dokumacıların, örgücülerin; Hız. İdris (a.s.) terzilerin; Hız. Nûh marangozların, gemicilerin piri sayılmıştır. Bu işlerden birisini yapanlar o peygamberin mesleğini yapmış olmaktadır.

Emek Sonucu Ortaya Çıkan Başarı ya da Kazanım Allah'ın İhsanıdır

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinden anlaşıldığı kadarıyla emeği kutsamak, çaba sonucu ulaşılan başarıyı ya da elde edilen nimeti onun mutlak sonucu olarak görmek isabetli değildir. Başarı ve nimeti Allah'ın ihsanı saymak ve şükrünü eda etmeye çalışmak, bir başka ifadeyle nimeti vereni görmek talep edilen bir husustur. Kur'an-ı Kerim bu konuda örnek olarak hazinelerinin anahtarlarını toplulukların taşıdığı ve "servetini bilgisi sayesinde elde ettiğini" iddia ederek nimeti vereni göremeyen Kârûn'un servetiyle birlikte batırılışını zikreder (Şu'arâ, 26/76-78). Sufilerin büyüklerinden Şakîk-ı Belhî, "Gerçek manada nimete hamd ya da ona şükür üç şekilde olur." derken bu hususa da işaret etmiştir:

(1) Nimeti verenin Allah Teala olduğunun bilincine varmak

(2) Allah'ın verdiği razi olmak

(3) O nimetten doğan güç/enerji bedende olduğu müddetçe ona isyan etmemek (es-Semerkandî, 1964, s. 134).

Emek Sonucu Elde Edilen Nimetin Belli Bir Kısmını Paylaşabilmek Gerekir

Emek sonucu ihsan edilen nimette belli harcamalar ve kamu hizmetlerinin yürütülebilmesi için miktarını devletin belirlediği bir vergi vardır. Bunun dışında Kur'an-ı Kerim'in emrettiği ve içeriğini sünnetin belirlediği bir de zekât yükümlülüğü mevcuttur. Bu ikisi dışında kazancın belli bir miktarının insanlarla paylaşılması istenmektedir (Âl-i İmrân, 3/92; Haşr, 59/9; İnsan, 76/9). İşte bu paylaşabilme onu arttırır, emeği bereketlendirir (İbrahim, 14/7), insanlardan kıskanılması ve cimri davranılması da onun zevaline, emeğin sonuçsuz kalmasına sebep olur (Âl-i İmrân, 3/180; Nisâ, 4/36-37). Kur'an-ı Kerim "Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için

hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarımızdan haberdardır." (Âl-i İmrân, 3/180) ayetiyle ahiretteki sonucunu bildirirken dünyadaki karşılığını da nimetten mahrumiyet olarak ifade eder ve bunu bahçe sahipleriyle örneklendirir. Müfessirlerin ifadesine göre (el-Endelüsü, 1420, 10/241) olay şudur: Cömertliğiyle tanınan bir adamın, Yemen'in San'a şehri yakınlarında bir bahçesi vardı. Bu bahçe sebze ve meyve bakımından son derece zengin bir ürüne sahipti. Hasat zamanı gelince bunlardan fakirlere bol bol dağıtır ikramda bulunurdu. Allah da ona bol bol verirdi. Adam ölünce bahçe üç oğluna miras kaldı. Çocuklar aralarında anlaşıp: "Zaten bize yetmeyecek, bir de başkasına mı verelim." tavrıyla hiçbir kimseye herhangi bir şey vermeme konusunda kesin karara vardılar. Bunun için sabaha karşı gizlice bahçeye gidip ürünü toplayacaklardı. Onların bu tutumlarına karşılık Allah Teala, geceleyin o bahçeyi yakıp batırırvermişti. Öyle ki bahçe tanınmaz hâle gelmiş, yeni sahipleri anlaştıkları şekilde yola çıkıp bahçeye ulaştıklarında yollarını şaşırtdıklarını zannetmişlerdi. Anladılar ki orası kendilerine ait olan bahçe idi ve cimrilikleri ve kötü niyetleri yüzünden Allah kendilerini cezalandırmıştı. Sonunda pişman olup tövbe ettiler ama iş işten geçmişti (Kalem, 68/17-33).

Hz. Peygamber de emeğin semeresi olan nimeti paylaşabilmenin onu nasıl arttırdığını ilginç bir örnekle anlatır: "Sizden önceki ümmetlerden bir adam vardı. Çölde gidiyordu. 'Filanın bahçesini sula.' diye buluta talimat veren bir ses işitti. Peşinden bulut gitti suyunu bir taşığa boşalttı. Adam bu defa akan suyu takibe başladı. Su gidip bir adamın bahçesine vardı. Bir de ne görsün! Bir adam elinde küreğiyle suyu bekliyor ve su geldiğinde de tarlasına çeviriyor. Belli ki suyun geleceğini biliyor. Ona: 'Ey Allah'ın kulu senin adın nedir?' diye sorduğunda bahçesi sulanması istenen adam olduğunu anlıyor ve olayı anlatıp bahçe hakkında ne yaptığını soruyor [Çünkü Allah Teala'nın ona istediğini vererek daha

dünyada iken adeta cennet hayatı yaşatması merakını celbediyor]. Tarla sahibi ‘Madem sordun söyleyeyim.’ diyor: ‘Ben bu bahçeye emek çeker eker dikerim. Zamanı geldiğinde ürününü hasat eder üçe ayırırım. Üçte birini ihtiyaç sahiplerine dağıtırım, üçte birini ailemin nafakasına ayırırım, üçte birini de bahçenin ihtiyaçlarına sarf ederim.’” (Müslim, Zühd 45; İbn Hanbel, 2/296).

Hız. Peygamber konu ile ilgili ilginç bir örnek daha zikreder: Bir köye gitmek üzere yola çıkan üç genç yağmurun bastırması üzerine bir mağaraya sığınır. Kopan bir kaya çıkışı kapatır. Çaresiz kalan gençler en değerli amelleriyle Allah’a yalvarıp kurtulmak için dilekte bulunurlar. Birisi anne-babasına gösterdiği saygısı ile kurtuluş ister, kaya biraz aralanır; diğeri fırsat eline geçmişken zinadan vazgeçişini dile getirip kurtuluş ister, kaya biraz daha aralanır, öteki de kalbini kırdığı işçisinin bırakıp gitmesinden sonra emeğinin karşılığı olan hakkını ayırdığı bir koyunun çoğalıp vadileri doldurması ve işçisinin günün birinde hakkını istemek üzere geldiğinde tamamını eksiksiz olarak vermesini dile getirip niyazda bulunur ve kaya çıkabilecekleri şekilde aralanır, kurtulurlar (Buhârî, Enbiyâ’ 53, Edeb 5; Müslim, Zikir 100; İbn Hanbel, 3/142-143).

Emek İle İlgili Ahlaki-Fıkhi İlkeler

İslam hukukunda ahlak ile ahkâm iç içe geçmiş ve ahlak hukukun zeminini oluşturmuştur. Çünkü ahlakı oluşturulmamış ahkâmın etkisi zayıftır, kalıcılığını sağlayan zemin kaygandır. Bu sebeple aşâğıda ahlak ve ahkâm iç içe ele alınacaktır.

Çalışmak ve Başkasına Yük Olmamak Esastır

İnsan, geçimi için mutlaka emeğini kullanmalı, çalışmalı ve başkasına yük olmamalıdır. Hız. Peygamber: “Hiç kimse asla el emeğiyle kazandığından daha hayırlı ve daha fazla mutluluk veren bir şey yememiştir. Allah’ın nebisi Dâvûd (a.s.) da el emeğini

verdi.”buyurmuştur (Enbiyâ,21/37;*Buhârî*, Büyü‘ 15, İbn Mâce, Ticârât 1; *Dârimî*, Büyü‘ 6; İbn Hanbel, 6/31, 42).

Çalışma iki şekilde olabilir:

(1) Kabiliyetini geliştirip nitelikli/işinin ehli olacak şekilde işgücü kazanmak.

(2) Beden gücünü kullanmak.

Birincisi imkân ve şartlarla ilgilidir. Bu imkânı bulanın kabiliyetini geliştirmemesi bir anlamda küfran-ı nimet (nankörlük) olarak değerlendirilebilir. Kabiliyetler sadece sahip olana değil aynı zamanda topluma da Allah’ın bir lütfu (Zuhrûf, 43/32) olduğu için eğitim kurumları yetenekleri keşfedip geliştirmekle yükümlüdür ve bu hususta azami titizliği göstermek zorundadır.

İkinci olarak ise beden ve ruh sağlığı yerinde olan her bir insanın sahip olduğu imkânı değerlendirip çalışması esastır. Her iki durumda da kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmek üzere dürüstçe çalışsan, Allah’a ve insanlara karşı görevlerini gücü nispetinde yerine getiren bir insan Allah yolundadır.

Tebük Seferi’ne katılan sahabiler koyun-kuzu otlatan son derece güçlü ve dinamik gençlerle karşılaşmışlar ve kendi aralarında: “Keşke bu insanların gençliği ve gücü Allah yolunda olsaydı. Bu, koyun-kuzu otlatmaktan kendileri için daha hayırlı olurdu.” diye konuşmuşlardı. Bu söz Hz. Peygamber’e ulaşmış ve “Şöyle şöyle konuşanlar sizler misiniz?” diye sorup:“Evet Yâ Rasûlallah!”cevabına alınca Hz. Peygamber: “Hatalı düşünüyorsunuz. Şayet onlar anne-babaları ya da bunlardan birisi için namuslarıyla çalışıyorlarsa Allah yolundadırlar. Ailelerin geçimini sağlamak amacıyla çalışıyorlarsa Allah yolundadırlar. Şayet kendi geçimleri için çalışıyorlarsa Allah yolundadırlar. Övünmek ve gösteriş için çalışıyorlarsa şeytanın izindedirler.” (Saîd b. Mansûr, 1982, 2/278; Taberânî, t.y., 7/56; Beyhakî, 2003, 7/787) buyurmuştur. Bundan hareketle rızık için yapılan faaliyetlerin ibadet karakteri taşıdığı söylenebilir.